

KERIMA FILAN

(Ankara)

## GEMINIRANI KONSONANTI U *LJETOPISU* MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

1. Mula Mustafa Bašeskija (1731/32-1804/5) je u bosanskoj kulturnoj historiji poznat po svome *Ljetopisu* u kojem je bilježio zbivanja u rodnom gradu Sarajevu u periodu od šezdesetih godina XVIII stoljeća do kraja života.<sup>1</sup> Kao štivo koje sadrži mnogo podataka o zbivanjima i načinu života u Sarajevu i u Bosni, Bašeskijin je rukopis dragocjen izvor, posebno za kulturnu historiju.

Bašeskija je svoje djelo pisao na turskom jeziku arapskim pismom. Njegov jezik sadrži elemente karakteristične za turski govor u Bosni, pa čak riječi i rečenične sklopove na bosanskom jeziku. Zbog toga je Bašeskijin *Ljetopis* istovremeno i izvor za jezička proučavanja.

Elementi bosanskog turskog dijalekta su u Bašeskijinom djelu najviše prisutni na nivou sintakse. Kao Bosanac koji je naknadno naučio turski jezik, Bašeskija je ponekad tursku rečenicu gradio tako što je pratio red riječi u rečenici na bosanskom jeziku, zbog čega su takvi dijelovi teksta teško razumljivi izvornom govorniku turskoga jezika. S druge strane, o mnogim drugim dijalekatskim osobnostima, a posebno o onima na fonetsko-fonološkom nivou, Bašeskijin nam *Ljetopis* pruža ograničene podatke zbog toga što se, uglavnom, zadržava originalna grafija riječi. To je slučaj sa svim djelima na turskom jeziku koja su napisana arapskim pismom. Klišeizirani pravopis nije mogao odraziti fonetske promjene koje su se razvijale u govornom jeziku, zbog čega su otežana dijahronijska, kao i dijalektološka istraživanja turskoga jezika na historijskim tekstovima.

---

<sup>1</sup> O životu Mula Mustafe Bašeskije, te o njegovom značaju kao zapisivača vidjeti: Bašeskija, *Ljetopis*, Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, "Uvod" str. 5-24. Također i H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, str. 537-551.

O Bašeskiji znamo onoliko koliko je on sam zapisao u *Ljetopisu*. Ovdje ne nailazimo na podatke o njegovom eventualnom sistematskom obrazovanju. Samo, iz *Ljetopisa* saznajemo da je Bašeskija jedno vrijeme obavljao dužnost učitelja u mektebu: *Ferhâdiyye kurbında mektebde mu'allim-i sibyan oldum, sene 1171*.<sup>2</sup> (list 7b/18). Na osnovu ove zabilješke može se pretpostaviti da je učio u medresi, ali u *Ljetopisu* o ovome nema podataka. Jedno je vrijeme Bašeskija pohađao predavanja koja su držali učenjaci u Sarajevu. Tako iz zabilješke *Velî Hoca-oğlı el-Ĥâcc Mehmed Efendî Hüsrev Begüñ mektebinde mültekî ile i'lm-i nücumî... okutdı. Ve bu ĥakîr daĥi meclislerinde bulunup istimâ<sup>c</sup> éder oldum, fî sene 1184*.<sup>3</sup> (list 16a/7-8) saznajemo da je učio astronomiju. Kasnije Bašeskija piše da se zanimao za tasavuf i da je mnogo čitao knjige iz ove oblasti: *Bir zemândan soñra el-Ĥâcc Sinân tekyesinün şeyĥ ile soĥbet éderken ve taşavvuf kitâbları mütâlaa' étmesi sebeb ile dad aldıkça aldım*.<sup>4</sup> (list 36b/20-21).

Kad se ima u vidu da je pisac *Ljetopisa* stekao određeno obrazovanje, nije čudo što su u njegovom djelu originalnu grafiju zadržale i one lekseme koje su u bosanskom turskom govoru imale izmijenjenu fonetsku strukturu, o čemu svjedoče izvori pisani u transkripciji. Samo je mjestimično Bašeskija registrirao njihov oblik u govornom jeziku. Za jezička su istraživanja dragocjena upravo ova dvojna bilježenja iste lekseme jer se tek u ovom drugačijem registriranju mogu prepoznati obilježja izgovora.

Dvojna bilježenja iste lekseme kod Bašeskije ponekad upućuju na fonetske promjene koje je ona pretrpjela tokom vremena u govornom jeziku i u tom novom obliku našla svoje mjesto u književnom turskom jeziku. Kao primjer možemo navesti perzijsku riječ *ĥârşû* koju Bašeskija obično piše جارشو (npr. 8b/16, 12b/6, 13b/1, 14b/12, 77a/8 itd.) što odražava njezin oblik u izvornom jeziku, a na jednom mjestu zapisao ju je u obliku جارشى (140a/18) kako je ona vremenom transformirana u turskom jeziku, pa je takva poznata i kod nas. Primjeri ovakvih fonetskih promjena zabilježeni su i u drugim djelima pisanim na turskom jeziku arapskim pismom, posebno u proznima gdje su zapisivači, namjerno ili slučajno, promicali oblike iz govornog jezika.

<sup>2</sup> Postao sam učitelj u mektebu u blizini Ferhadije, godine 1171.

<sup>3</sup> Hadži Mehmed Efendija Velihodžić je u Husrevbegovom mektebu...podučavao astronomiji. I moja malenkost je posjećivala ovaj skup, pa sam ih slušao.

<sup>4</sup> Neko vrijeme kasnije sa zadovoljstvom sam vodio razgovore sa šejhom Hadži Sinanove tekije i čitao knjige iz tasavufa.

Drugu vrstu dvojnog registriranja iste lekseme kad jedan od dva bilježenja predstavlja oblik iz govornog jezika možemo vidjeti na primjeru *güzel* كوزل (43b/6) i *cüzel/cuzel* حوزل (133a/13). Ovakvi su primjeri obilježje dijalekta i, za razliku od prvih, mogu se susresti samo u djelima koja su napisana jezikom tog dijalekta.

U ovom ćemo radu razmotriti Bašeskijino bilježenje geminiranih konsonanata. Nas zanimaju najprije oni primjeri u kojima je Bašeskija označio postojanje geminiranih konsonanata u turskim riječima. Zatim ćemo se zadržati na bilježenju etimoloških geminata u riječima iz arapskog jezika, i u okviru ovoga, na primjerima arapskih riječi koje imaju etimološke geminate a oni u Bašeskijinom bilježenju nisu označeni, što se može smatrati pokazateljem reduciranja geminata u govornom jeziku.

2. Karakteristika je turskog jezika da se u izvornim turskim riječima geminirani konsonanti vrlo rijetko sreću. U gramatikama turskoga jezika je zabilježeno da pojava geminiranih konsonanata, kao što je slučaj u primjerima *belli*, *gömmе*, *ıssı*, *yassı*, koja u suvremenom jeziku izgleda kao etimološka, zapravo jeste rezultat određenih promjena koje su se tokom vremena razvijale u jeziku. Drugim riječima, ovi geminati u suštini nisu etimološke nego kombinatorne prirode. (Banguoğlu, par. 36, Čaušević, *Gramatika* par. 74)<sup>5</sup>

2.1. Geminirani konsonanti u korijenskim turskim morfemama, koje uvjetno možemo nazvati etimološkim, u *Ljetopisu* su redovno naznačeni. U našem tekstu se susreću sljedeći primjeri:

*bellü* بَلُّو (17a/26, 33b/20, 34b/10, 93b/16, 125a/16) بَلُّو (70a/26, 125b/13) i *belli* بَلِّي (9b/10).

*elli* اَلِّي (21b/12, 22b/11, 25a/6, 26a/2, 42b/2, 52a/13, 53a/2, 56a/19, 118b/18, i dr.) اَلِّي (118a/15)

*yaşşı* يَاصِّی (80a/3) يَاصِّی (119b/7, 124b/8)

<sup>5</sup> Iako su etimološki geminati u turskom jeziku strana kategorija, Deny konstatira da "postoji sklonost prema udvajanju srednjeg konsonanta kod brojeva", (Deny, par. 173). Deny navodi da je udvajanje ograničeno na ove turske konsonante: t (d), ç(c), k, s, l, m, n i dodaje da konsonante u zagradi ipak treba držati izvan ove kategorije, pošto se u finalnoj poziciji morfema može naći samo bezvučni parnjak navedenih konsonanata. (Deny, par. 172). Banguoğlu, ovaj tip geminata naziva "organskim". Ističući da su "organski geminati" u turskom jeziku srazmjerno rijetka pojava, on navodi sljedeće primjere: *ikki*, *sekkiz*, *ottuz*, *ellig*. (Banguoğlu, par. 36). Ovi primjeri turskih leksema sa geminiranim konsonantima u vezi su sa starijim epohama turskoga jezika i sa njegovim historijskim dijalektima. Treba reći da se udvajanje srednjeg konsonanta kod brojeva i danas susreće u nekim turskim dijalektima.

Kako se vidi iz navedenih primjera, geminirane konsonante u ovim riječima Bašeskija je naznačio *tašđîdom*, bilježenjem dva konsonanta jedan do drugoga, ili je pak, nerijetko, napisao dva puta isti konsonant i iznad stavio *tašđîd*. Ovakva grafija vidi se kad je / geminirani konsonat.

3. Za nas su posebno zanimljivi slučajevi kada je Bašeskija zabilježio geminirane konsonante u turskim korijenskim morfemama koje ne pripadaju gore navedenoj kategoriji. Ovakav način njihovog registriranja navodi na misao da su se one u govornom jeziku upotrebljavale sa udvojenim konsonantom. Stoga su ovi sekundarni geminati elementi govornog jezika koje je Bašeskija prenio u svoj tekst. S obzirom na način kako su zabilježeni u tekstu, dvije su vrste primjera sa sekundarnim geminatima:

a) oni u kojima su sekundarni geminati redovno označeni:

*illerü* اللـرو (<*ilerî*) (7b/7, 15a/19, 27a/12/13, 28a/18, 30a/26, 55a/11, 90a/19, 125b/3, 137b/10)

*kışşa* قصـه (>*kısa*) (43a/22, 80b/18, 86a/24, 126b/9)

b) oni kod kojih su sekundarni geminati zabilježeni samo na po jednom mjestu u tekstu, dok se isti primjeri na drugim mjestima susreću bez *tašđîda* ili grafema koji upućuju na geminirane konsonante. to su sljedeći primjeri:

*billemedim* بلـه مدم (52b/5)

*billür* بلور (153a/23)

*çölle* چولـه (>*köle*) (127a/1)

*fuççı* فوچـی (6a/6)

*şallı* صلـی (35b/1)

*üççer* اوچـر (12a/3)

Sekundarni geminati u ovim primjerima predstavljaju specifikum bosanskog turskog dijalekta. (Čaušević, s. 130). Naime, poznato je da se u govoru Bošnjaka čuju geminirani konsonanti onde gdje po etimologiji nema razloga za udvajanje konsonanata. Ova osobenost bosanskog govora u pisanom se jeziku može vidjeti u alhamijado tekstovima gdje su udvojeni konsonanti označeni *tašđîdom*. (Janković, s. 24) Stoga je sasvim vjerojatno da su se u

<sup>6</sup> Ovdje navodimo i riječ *fuççı* koja je u turski jezik ušla iz grčkog. Za nas je zanimljivo da ona nema etimološki geminat.

Bosni i neke turske riječi izgovarale sa udvojenim konsonantom, što pokazuje i Bašeskijino bilježenje.<sup>7</sup>

3.1. Pojava sekundarnih geminata u *Ljetopisu* nije ograničena samo na turske riječi. Susreću se na nekoliko mjesta u arapskim riječima:

*ferrâce* فرّاحه (34b/17, 35b/13, 89a/22 dva primjera, 128b/18)

*hibbe* هبّه (23a/17, 53b/8)

*karrye* قرّيه (17b/15)

*mest-i müddâm* مست مدّام (92a/16, 124b/9)

*nessî* (>*neshî*)<sup>8</sup> نسّى (128b/5)

Ovdje treba spomenuti da se arapska riječ *ferrâce* i u *Seyâhatnami* Evlije Čelebija susreće napisana sa udvojenim konsonantom *r*. (Duman, par. 84) Vlada mišljenje da je riječ *ferrâce* u ovom obliku bila u širokoj upotrebi, da je vremenom došlo do reduciranja konsonanta *ri* da je konačno u rječnike unesena u obliku *ferâce*. (Duman, isto) U tom slučaju geminirani konsonant u ovoj riječi ne mora biti specifikum samo bosanskog turskog dijalekta. Za nas je bitno to da ona u *Ljetopisu* nosi geminat.

Ovdje možemo uvrstiti i primjer *Teberriç* تبرّیچ (8a/6, 15a/1, 39b/6/22, 41a/2) ili *Teberrik*<sup>9</sup> تبرّك (38b/2, 39b/7) kako Bašeskija registrira ime planine Trebević, i to uvijek sa *tašdîdom*.

3.2. Sekundarni geminati se u *Ljetopisu* susreću kod stranih i turskih riječi koje su primile neki od sufiksa.<sup>10</sup> Geminirani konsonanti su ovdje označeni u dva primjera u sufiksnoj morfemi, a u jednom primjeru u korijenskoj:

<sup>7</sup> Pojava sekundarnih geminata vidi se i u nekim tekstovima na turskom jeziku pisanim u transkripciji. Tako su i u tekstu Harsanya, pored drugih primjera sa udvojenim konsonantom, susreću i primjeri *illeri i bill-* (Hazai, s. 323) Primjer *kissa*, koji je Bašeskija u *Ljetopisu* redovno zabilježio sa *tašdîdom*, Dragomanović u svome prijevodu osmanske gramatike *Kavaid-i Osmaniye* također piše sa udvojenim konsonantom, kako je to utvrdio Čaušević. (Čaušević, 1996, s. 130).

<sup>8</sup> U ovom primjeru izgleda vjerovatno da je ispadanjem konsonanta *h* njegova vrijednost prenesena na konsonant *s* koji mu prethodi, pa se u govoru *sčulo* udvojeno.

<sup>9</sup> Bašeskija nekada ima grafiju ك za fonemu ç. Kod bilježenja foneme ç u korjenskim morfemama iz turskog i bosanskog jezika vlada kolebanje, pa većina onih leksema kod kojih je Bašeskija fonemu ç pisao grafemom ك ima još i bilježenje grafemom چ, kao u navedenom primjeru.

<sup>10</sup> Ista je pojava utvrđena u Dragomanovićevom tekstu. (Čaušević, s. 130).

*bahâllu* بهاللو (14b/4, 25b/5, 28a/5, 35a/26, 40a/4, 40b/24, 41a/19, 50b/1, 56b/6, 58a/1/2/5, 120a/2/18)

*pahâllu*<sup>11</sup> پهاللو (31a/27, 50b/1)

*illi/illü* اوروڻى اللى (>Urûm illi) (35a/20, 39a/6, 40b/29, 49a/8, 50a/12/15, 51b/5), 53a/5, 58a/7

*sullar* صوللر (19a/21, 35b/1)

4. Kombinatorne geminate, one koji nastaju kad je inicijalni konsonant sufiksa jednak finalnom konsonantu korijenske morfeme Bašeskija je redovno označio tašđîdom ili dva puta napisanom istom grafemom:

*güzellenürdi* كوزلنئودى (92a/12), *kolluk* قللق (7a/7), *mâllar* ماللر (15b/23), *oğulları* اوغللرى (73a/18), *sakallı* صقاللو (72b/10), *yılluk* يىلق (18a/5), *yollar* يوللر (10a/5) i dr.

4.1. Ovdje je vrijedna spomena i sljedeća situacija. Kod glagolskih osnova koje se završavaju na bezvučni konsonant t, kad prime sufiks -di perfekta određenog Bašeskija je bilježio *tašđîd* na granici između korijenske i sufiksarne morfeme:

*bitdi* بتدى (13a/2, 20a/4), *boşatdı* بوшатدى (44a/25), *etdi* (14b/14, 20a/14), *etdim* (20a/6), *etdiler* اتدى لر (42a/9), *getürtdi* كتورتدى (9b/8), *gıtdi* (41b/25), *gıtdiler* (9b/14, 14a/10), *işitdim* ایشیتدم (10a/6), *kapatdılar* قپاندلر (14b/13), *okutdı* (17a/12), *yatdım* یاتدم (147b/19). Ovakav je način pisanja u *Ljetopisu* vrlo čest, toliko da je mal broj primjera bez *tašđîda*.

Na isti način Bašeskija bilježi situacije kad ovaj tip glagola primi sufiks *d°r* za faktitiv: *akıtdurđı* اقتدردى (9b/8, 19b/10), *dedtürđı* دیتدردى (146b/3), *etdürdı* اتدردى (16a/21, 146a/9), *etdürmek* (20a/13), *okutdurmağıyla* (42a/8), *uğratdurmamak* (7a/10).

Kod imenica *tašđîd* je zabilježen samo u primjeru *şoĥbetde* صوحبتده (33b/7).

Čini se da se ovdje *tašđîdom* željelo ukazati na fonetsku promjenu jednačenja konsonanata *d* i *t* (*dt > tt*) koja dovodi do geminiranja konsonanta *t*. Moguće je da je ova promjena u govoru bila razvijena, ali se Bašeskija

<sup>11</sup> Lekseme *bahâllu* i *pahâllu* su istoznačne, a mi ih navodimo u obliku kako ih je Bašeskija registrirao.

pridržavao pravopisa redovno bilježeći sufiksalsnu morfemu grafemom *dal* (د). S druge strane, *tašdîd* nikada nije zabilježen u slučajevima kad ove glagolske osnove prime sufiks za proparticip *-dik*: *etdikde* اندکده (73a/28), *gitdigîni* کتدیغنی (44a/17), *işitdiginden* (43a/6) i sl.

5. Na etimološke geminate u riječima iz arapskog jezika Bašeskija je, uglavnom, korektno ukazao grafijskim znakom *tašdidom*: *evvel* اول (11b/15/21), *habbaz* حَبَّاز (11b/5), *ḥafīyyeten* حَفِيَّة (9a/13), *hattat* (15a/21), *kazzaz* (11b/6), *kerre* كَرَّة (4b/3), *mahalle* محله (9b/1), *Muhammed* مُحَمَّد (7b/12), *Muhamrem* مُحَمَّد (8a/17), *mutesellim* (15b/25), *suffe* (16b/2) *sunnet* (7a/13), *sevval* (6a/20), *şiddet* (8b/13), *taşarruf* (15a/12), *teferrûc* (7a/14), *zimmî* (6b/19). Ovdje bismo mogli navesti mnogo veći broj primjera.

Uz pretežnu grafiju sa *tašdîdom*, Bašeskija je nekada ove primjere zapisao i bez *tašdîda*, što je slučaj na koji se često nailazi i u drugim djelima pisanim arapskim pismom, posebno u proznim i onima koja su namijenjena širim masama. Ovakva se situacija ocjenjuje kao zaboravnost pisca. Općenito se za ovu pojavu može reći da se u tekstu *Ljetopisa* vidi u riječima koje imaju visoku frekvenciju. Npr: *dellal* دَلَال (9a/11, 12b/6, 19a/5/7) ali دلال (21b/7), *molla* مَلَّا (14b/5, 18a/14) ali مَلَّا (16a/7), *serrâc* سَرَّاح (16b/10) ali سَرَّاح (17a/18) (*serrac*). No, svakako je važno naglasiti da su takve riječi u *Ljetopisu* većinom napisane sa *tašdîdom* a tek rijetko bez ovoga grafijskog znaka.

6. Kod nekih je arapskih riječi sa etimološkim geminatima u turskom jeziku došlo do reduciranja geminata, pa su one u tom izmijenjenom obliku ušle u široku upotrebu. U tekstovima pisanim arapskim pismom teško je pouzdano utvrditi ovu glasovnu promjenu koja se razvijala u govornom jeziku, zbog toga što se primjenjivao klišeizirani pravopis. U tekstu *Ljetopisa* naišli smo na nekoliko bilježenja koja se mogu ocijeniti kao pokazatelj da su neke arapske riječi i u bosanskom turskom govoru bile poznate sa reduciranim geminatima.

6.1. Reduciranje geminiranog konsonanta nalazimo u nazivu zanimanja *tabak* طَباق (59a/12, 61a/12, 62b/9) kojemu je izvorni oblik *debbâg* دَبَّاغ kako Bašeskija najčešće bilježi ovu leksemu (npr. 17b/2, 72b/8, 75b/11, 77b/13, 95a/18 i dr.). Oblik *tabak* odražava fonetske promjene koje je riječ pretrpila u turskom jeziku (promjenu inicijalnog *d* u *t*, i finalnog *g* u *k*), uključujući i reduciranje udvojenoga konsonanta *b*.

6.2. Arapska riječ *serrâc* se kao naziv zanimanja u Bašeskijinom *Ljetopisu* sreće vrlo često i obično je napisana sa *tašdîdom*, kako smo gore

već pokazali. U turskom jeziku je ona poprimila oblik *saraç* i takva je poznata i u našem jeziku. Ovu promjenu odražava njeno bilježenje na jednom mjestu u tekstu *Ljetopisa* i to u obliku صاراچ (60a/12) gdje joj je grafija sasvim izmijenjena. Čini se da nije slučajno izostavljen *tašdîd* i u primjeru *Saraçbegovik* (< Saraçbegoviç) سراچبکویک (33b/9). Ovdje je osim izostavljanja *tašdîda* pažnje vrijedno to da je jasno napisan finalni konsonant ç sa tri tačke, što odražava izgovor ovoga prezimena.

6.3. Leksema *kaşşâb* قصاب je u tekstu *Ljetopisa* redovno bilježena bez *tašdîda* *kaşab* قصاب (8b/15, 19b/4, 40a/22, 58b/6, 59b/4, 60a/7/2, 74a/17, 75a/1, 90b/12 i dr.).

7. Za razliku od gornjih primjera koji su u obliku sa reduciranim geminatom tokom vremena ušli i u književni turski jezik, u *Ljetopisu* smo naišli na nekoliko riječi zabilježenih bez *tašdîda*, što je, držimo, pokazatelj njihovog izgovora u dijalektu. U tekstu, posebno proznom, koji je napisan arapskim pismom, uvijek je otvorena mogućnost da je pisac slučajno ispustio bilježenje *tašdîda*. Ali, redovno izostavljanje *tašdîda* u riječima koje imaju etimološke geminate, osobito kad je visoka njihova frekventnost u tekstu, upućuje na misao da je u govornom jeziku reduciranje geminata kao fonetska promjena završeno i da je riječ poprimila reducirani oblik u govoru područja gdje je tekst nastao. U *Ljetopisu* je ova osobenost uočena u sljedećim primjerima:

7.1. *bakâl* بقال (> بقال) (11b/5, 21b/17, 27b/16, 28b/15, 33a/5, 33b/8/9, 38a/12, 40a/9, 44a/7, 46a/13, 119a/16, 149b/6, 153b/13 i dr.)

Navest ćemo ovdje nekoliko primjera koji se odnose na pisanje lekseme *bakâl* a koji, po našem mišljenju, idu u prilog stavu da izostavljanje *tašdîda* ukazuje na reduciranje etimološkog geminata u govornom jeziku. U primjerima gdje je leksema *bakâl* primila pluralni sufiks -lar *bakâllar* بقاللر *tašdîd* je zabilježen iznad konsonanta *l*, dok je konsonant *k* i ovdje ostao bez *tašdîda*. Ovakav način pisanja uočili smo na mjestima 40a/1 i 88a/22. Isti slučaj imamo u primjeru gdje je leksema *bakâl* primila derivatni sufiks -luk: *bakâlluk* بقالق (129a/22). Na jednom mjestu u tekstu susrećemo izraz *çakkâl* *bakkâl* چقال بقال (42a/8) gdje prva leksema nosi *tašdîd*, dok je on u drugoj leksemi izostavljen.

Nasuprot ovome, u leksemi *bakkâlân* بقالان (141b/15) koja se susreće samo jedanput u tekstu, konsonant *k* nosi *tašdîd*, što je u suglasnosti sa



njenom etimologijom. Čini se vjerovatnim da je Bašeskija ovaj primjer osjetio dalekim govornome jeziku pa ga je zabilježio ispravno, sa *tašdîdom*.

7.2. Riječ *dükkân* دگان Bašeskija je redovno bilježio sa wawom i bez *tašdîda*:

*dukân* دوکان (12a/1, 14b/12/14, 16b/4, 18a/1/14, 18b/22, 26b/3/11/14, 27a/4, 28b/15, 31a/5, 33b/1/8, 37a/17, 38a/4, 38b/2, 39b/6, 41b/8, 44a/5/15, 55b/29, 56a/10, 56b/2, 118b/5, 145b/7, 153b/9).

Držimo da ova izmijenjena grafija odražava prije svega reduciranje geminata u govornom jeziku, dok bi se redovno pisanje *wawa* moglo eventualno ocijeniti kao grafijska naznaka velarizacije vokala *ü* (>u). Ista je grafijska osobenost utvrđena u još nekim riječima koje su u bosanskom turskom palatalni vokal *ü* promijenile u velarni *u*.

7.3. Riječ *edrelez* (u turskom jeziku *hidrellez*) u *Ljetopisu* je bilježena u obliku ادلرز (13b/25, 17a/24, 23a/3, 37b/18/28, 45b/16, 118a/11, 119a/23, 129a/10, 146a/22, 149a/11) bez naznake geminiranja konsonanta *l*. Ova riječ u nekim rumelijskim dijalektima i danas ima oblik sa reduciranim konsonantom *l*: *hidrlles* (Gülensoy, s. 127).

7.4. Arapska riječ *ukiyye* koja je u turskom jeziku dobila oblik *okka* u *Ljetopisu* je redovno zabilježena kao اوقيه (22a/2, 32a/13/14, 19/20, 38a/12, 40b/2, 148b/13 i dr.) prema važećem pravopisnom uzusu. Stoga se iz našeg teksta ne može zaključiti da li je ona u Bašeskijinom jeziku imala reducirani konsonant *k*. Ovo se samo može pretpostaviti budući da je ona u našem jeziku poznata u obliku *oka*.

8. Osim navedenih primjera, koji se mogu uzeti kao pokazatelji reduciranja geminata, smatramo da je pažnje vrijedno još nekoliko pojedinačnih bilježenja leksema sa etimološkom geminacijom.

8.1. Bašeskija je na jednom mjestu lekseme *teferrüc* napisao označavajući vokale dovoljno čitko: دفرج (15b/29)<sup>12</sup>. U ovom je bilježenju *tašdîd* izostavljen, što upućuje na pretpostavku da ovakav način pisanja odražava izgovor riječi bez geminata.

<sup>12</sup> Ovo je jedini primjer u tekstu gdje je leksema *teferrüc* zabilježena dalom ( > ). S obzirom na to da ova leksema često prolazi u tekstu *Ljetopisa*, i redovno je zabilježena u originalnoj grafiji, čini se da je njeno bilježenje grafijom *dal* utjecaj važećeg pravopisa kod turskih riječi sa mehkim vokalima, npr. *ditremek* (>*titremek*) *depe* (>*tepe*) kako ih je i Bašeskija bilježio.

8.2. Na jednom mjestu u tekstu *Ljetopisa* vlastito ime *Muharrem* zabilježeno je u obliku محارم *Muḥârem* (134a/13). Registriranje ovoga imena bez *tašdîda* i sa *elifom* koji označava dužinu vokala *a*, odražava oblik ovoga imena koji je i danas poznat u našim krajevima.

8.3. Još jedan primjer koji bi se mogao ocijeniti kao reduciranje geminiranog konsonanta nalazimo u leksemi *meyyit* koja se u našem tekstu susreće na više mjesta i redovno je zabilježena sa *tašdîdom* npr. ميبت (41b/17, 44a/6, 147a/1) osim u rečenici *Iki gece mukaddem meytini rüyâda gördüm.* (88a/6). S obzirom na to da pisac *Ljetopisa* ovdje zapisuje vlastite riječi, nameće se misao da ih je zabilježio upravo onako kako ih je izgovarao. U tom slučaju leksema *meyyit* napisana bez *tašdîda* ميبت upućuje na njen oblik u govornom jeziku *meyt*, u kojem je uostalom ona poznata i danas u našem jeziku.

9. O reduciranju geminata u finalnoj poziciji u riječima iz arapskog jezika Bašeskija nam ne pruža pouzdane podatke. Naime, lekseme kao što su *had(d)*, *sed(d)*, *sir(r)*, Bašeskija obično piše bez *tašdîda*. Samo je mjestimično u riječi *muḥibb* محب (npr. 16b/15) i redovno u riječi *zann* ظن (*zann et-* 36b/9, 37b/21, 42a/9 i *zann eyle-* 42b/9, 147b/18) *tašdîd* stavljen iznad udvojenog konsonanta. U slučajevima gdje ne piše *tašdîd* Bašeskija ne bilježi ni *sukun* kao grafijski znak koji bi nedvojbeno pokazao da je ovdje došlo do reduciranja geminata.

Leksemu *ḥaddi* (7a/21), *ḥaddında* حدّنده (38a/11) nalazimo napisanu sa *tašdîdom*, što pokazuje da se geminat održava u slučaju sufiksacije.

Jedini primjer u našem tekstu koji upućuje na redukciju geminata u finalnoj poziciji nalazimo u bilježenju riječi *ser-ḥat* سرحت (7a/11, 52a/17) koje pokazuje da je došlo do obezvučavanja finalnog konsonanta *d* u *t*. Vjerovatno je da je do obezvučavanja moglo doći tek pošto je u izgovoru geminat reduciran.

#### BIBLIOGRAFIJA

- Banguoğlu, T. (1990) *Türkçenin Grameri*, Ankara.
- Čaušević, E. (1996) Das Türkische des Josip Dragomanovic, *Materialia Turcica*, Band 17, 119-141.
- Čaušević, E. (1996) *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb.

- Caferoğlu, A. (1951) Die anatolischen und rumelischen Dialekte, *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1, Wiesbaden, 239-260.
- Deny, J. (1995) *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*, Ankara.
- Duman, Dr. M. (1995) *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay: 616. Ankara.
- Gülensoy, T. (1984) Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Uzerine Bir Deneme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Ankara, 87-147.
- Hazai, G. (1973) *Das Osmanisch-türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsany*, Akademia Kiado Budapest.
- Janković, S. (1989) Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (uticaj ideja Vuka Karadžića), *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38/1988, Vol. 38, Sarajevo, 9-40.
- Korkmaz, Z. (1995) Eski Anadolu Türkçesinde Imlâ - Fonoloji Bağlantısı Uzerine Notlar, *Türkoloji Araştırmaları*, Ankara, 491-505.
- Timurtaş, F.K. (1979). *Osmanlı Türkçesi Grameri Eski Yazı ve Imlâ-Arapça-Farsça - Eski Anadolu Türkçesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Istanbul.

## GEMINIRANI KONSONANTI U LJETOPISU MULA MUSTAFE BAŞESKİJE

### R e z i m e

Naše smo razmatranje usmjerili na bilježenje geminiranih konsonanata u tekstu *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije koji je napisan na turskom jeziku sa određenim elementima turskog govora u Bosni. Ova se dijalekatska obilježja mogu vidjeti i kroz način pisanja geminiranih konsonanata. Tako je utvrđeno da je Bašeskija neke korijenske turske riječi pisao redovno sa *tašdîdom* (*illerü, kıssa*), dok je u nekima *tašdîd* samo mjestimično zabilježen (*billur, çölle, üççer*). S obzirom na to da je općenito geminiranje konsonanata turskom jeziku strana kategorija, ova se sekundarna geminacija smatra obilježjem turskog govora u Bosni.

Dalje su razmotreni primjeri riječi sa etimološkim geminatima koje su u *Ljetopisu* zabilježene bez *tašdîda*.

Na jednoj strani ukazano je na primjere koji su u turskom jeziku našli široku upotrebu u obliku sa reduciranim geminatom, pa su takve bile korištene i u bosanskom turskom dijalektu. Na ovu je glasovnu promjenu u

tekstu *Ljetopisa* ukazano upornim pisanjem lekseme bez *tašđida* (*kasab*) ili izmijenjenom grafijom (*saraç, tabak*).

Na drugoj strani ukazano je na primjere koji u *Ljetopisu* imaju veliku frekventnost, a redovno su napisani bez *tašđida* (*bakâl, dukân*). Ovi su primjeri ocijenjeni kao signal reduciranja geminata u dijalektu. U razmatranje su uzeti i primjeri koji su u *Ljetopisu* samo na određenim mjestima zabilježeni bez *tašđida*, a takvi su inače u bosanskom jeziku poznati bez geminata (*teferič, Muharem, mejt*).

#### GEMINATED CONSONANTS IN THE CHRONICLE BY MULA MUSTAFA BAŠESKIJA

##### S u m m a r y

The subject of this work are the geminated consonants in *The Chronicle* (Ljetopis) by Mula Mustafa Bašeskija, that were written in Turkish, with certain elements of the Turkish used by the people of Bosnia and Herzegovina. This dialectic peculiarities are clearly shown by the way geminated consonants are written. It has been discovered that Bašeskija wrote some of the Turkish words with *tašđid* (*illerü, kıssa*), while the others have *tašđid* only partially (*billur, çölle, üçper*). Considering the fact that the gemination of the consonants is an unknown category in Turkish language, this secondary gemination is considered to be the characteristic of Turkish spoken by the population of Bosnia.

Further on, this work gives a review of words with etymological gemination written without *tašđid* in *The Chronicle*.

On the one hand, it has been pointed out to the examples widely used in Turkish with reduced gemination, and adopted as such in Bosnian dialect of Turkish. In the text of *The Chronicle*, this phonetic change is shown by the spelling of the lexeme without the *tašđid* (*kasab*) or with modified spelling (*saraç, tabak*).

On the other hand, it has shown the examples frequently used in *The Chronicle*, that are written without *tašđid* (*bakâl, dukân*). These examples are rated as the indicator of the reduction of the gemination in the dialect. The work also describes examples that are written without *tašđid* only in specific places in *The Chronicle*, and that are known to Bosnian language without gemination (*teferič, Muharem, mejt*).